

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

КВАСНЕВСЬКА Наталія Дмитрівна - кандидат юридичних наук

УДК 347.734

В статті розкриваються складові елементи структури судової системи України; проведено критичний аналіз наукових концепцій щодо визначення структури судової системи; досліджено положення національного законодавства, регламентуючого структуру судової системи; запропоновано авторське бачення структури судової системи України та охарактеризовано її елементи; визначено особливості цієї структури.

Ключові слова: *судова система, судова влада, структура, елементи, апарат суду.*

Постановка проблеми

Судова система України має складну неоднорідну структуру, що обумовлює виділення в ній окремих елементів, які відповідають за той чи інший напрямок її функціонування. Тому основоположними принципами її організації виступають такі, як територіальність та спеціалізація. Грунтуючись на цих принципах, судова система організована таким чином, щоб у найбільшій мірі задовольнити інтереси всіх членів суспільства, забезпечити судовий захист прав та свобод людини та громадянина. Специфіка структури судової системи України тісно та безпосередньо пов'язана з особливостями організації та здійснення правосуддя в державі, а також з особливостями самої правової системи, яка, у свою чергу, визначає види судочинства, що існують у нашій країні.

Таким чином, оптимальна структура судової системи впливає на оперативність, ефективність здійснення правосуддя, а також рівномірність розподілу навантаження на кожного суддю. Разом з тим, у науковій літературі досі не склалось єдиної точки зору з приводу визначення структурних елементів судової системи. У зв'язку з цим та з урахуванням прийняття Закону «Про забезпечення права на справедливий суд», постає потреба у проведенні ґрунтовного аналізу положень законодавства та узагальнення існуючих наукових концепцій у цій сфері.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені визначенню структури судової системи України, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти визначення структури судової влади України досліджували такі вчені, як В. І. Андрейцев, О. В. Зякропівний, А. А. Іванищук, М. І. Карпа, Р. О. Куйбіда, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, Б. А. Стращун, О. В. Старчук, О. В. Стівба, М. А. Фоміна, З. О. Хотинська-Норта та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню структури судової системи

України з урахуванням новел, внесених Законом «Про судоустрій і статус суддів», що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення структури судової системи України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття категорії «структура судової системи»; здійснити огляд наукових концепцій стосовно визначення структурних елементів судової гілки влади; дослідити положення національного законодавства, що регламентує структуру судової системи; запропонувати авторське бачення структури судової системи України та охарактеризувати її елементи.

Виклад основного матеріалу

Визначаючи структуру судової системи України, слід виходити із етимології понять «структура» та «система». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови категорія «структура» визначається як: 1) взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; 2) устрій, організація чого-небудь [1, с. 789]. Система, у свою чергу, – це цілісне і водночас структуроване на окремі відносно самостійні елементи явище [2, с. 39]. Поняття «система» та «структура» співвідносяться між собою як єдине та часткове. Тому структуру судової системи слід розуміти як внутрішньоузгоджену та організовану сукупність структурних елементів цієї системи.

У науковій літературі зустрічаються дві ґрунтовні точки зору з приводу визначення обсягу структурних елементів судової системи України.

Перша група науковців вважає, що до структури судової системи входять лише суди всіх видів спеціалізації та всіх ланок (інстанцій). Це вузький підхід до розуміння структури судової системи. Так, на думку О. В. Закропивною, структуру судової системи охоплюють, перш за все, самі суди. У країнах англосаксонської правової системи вони утворюють єдину систему, в якій різні гілки замикаються на єдиний верховний суд. Водночас у все більшій кількості країн,

особливо в континентальній Європі, спостерігається створення кількох незалежних одна від одної систем загальних і спеціалізованих судів на чолі зі своїми вищими судами. У країнах з романською правовою системою і деяких інших часто поряд із системою судів загальної юрисдикції (тобто тих, що розглядають головним чином цивільні і кримінальні справи) створюється окрема система адміністративної юстиції, очолювана органом, який зазвичай іменується державною радою і здійснює також деякі інші функції (Франція, Італія), або верховним адміністративним судом (Швеція) [3, с. 439].

Інші вчені розглядають принцип структурованості, який є похідним від принципу територіальності, та означає внутрішню побудову кожного із елементів системи. Ця будова хоч і є загальною для всіх судів загальної юрисдикції, однак може в дечому різнитися. Наприклад, від кількості суддів у відповідному суді залежить наявність одного чи більше заступників голови суду [4, с. 30]. Структура судової системи за такого підходу обмежується системою судів загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. На нашу думку, таке розуміння структури судової системи є дещо обмеженим.

Тому більш прийнятною є другий підхід. Його прибічники вважають, що структуру судової системи, крім власне судів, складають також інші органи. Зокрема, Л. М. Москвич вважає, що в державно-організованому суспільстві судова влада постає у вигляді системи органів (посадових осіб), які розв'язують юридичні справи, що мають правові наслідки. Однак, на думку науковця, лише організація судів та регламентація правил вирішення конфліктів ще не є свідченням наявності феномена судової влади [5, с. 76]. В. І. Андрейцев дотримується точки зору, що в структурі судової системи, крім судів, виняткове місце займає Вища рада юстиції та інші допоміжні органи [6, с. 20].

Погоджуючись із наведеною концепцією, вважаємо, що структуру судової системи України складають такі основні елементи:

1) всі суди України, утворені в порядку, визначеному Конституцією та законами України;

2) органи суддівського самоврядування;

3) органи судового адміністрування: Державна судова адміністрація та її територіальні управління; апарати судів;

4) інші допоміжні органи, що сприяють ефективній організації та функціонуванню судів України: Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада юстиції.

Охарактеризуємо кожний із означених структурних елементів судової системи.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції [7]. Отже, першу ланку судової системи складають всі суди, що функціонують на території України.

У відповідності до принципів територіальності, інстанційності та спеціалізації системи судів загальної юрисдикції складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) вищі спеціалізовані суди;
- 4) Верховний Суд України [8].

Місцевими загальними судами є районні, міжрайонні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, передбачені процесуальним законом [8].

Місцеві суди є основною ланкою системи судів та першою інстанцією при вирішенні більшості цивільних, кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. Апеляційні суди утворюються як суди другої (апеляційної) інстанції, однак у визначених законодавством випадках вони можуть розглядати справи і як суди першої інстанції. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України [8]. Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України,

який забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [8]. Таким чином, суди загальної юрисдикції є основними органами, на які покладається здійснення всіх видів судочинства, крім конституційного.

Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні [9]. Він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України [7].

Отже, суди всіх інстанцій та видів спеціалізації є стержнем судової системи України, навколо якого утворюються та функціонують інші структури.

Однією з них є органи суддівського самоврядування. Відповідно до ч. 2 ст. 125 Закону «Про судоустрій і статус суддів» суддівське самоврядування в Україні здійснюється через:

- 1) збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду України;
- 2) Раду суддів України;
- 3) з'їзд суддів України [8].

Сутність та основне призначення суддівського самоврядування як структурної ланки судової системи полягає в тому, що така форма організації управління внутрішніми справами судів у найбільшій мірі забезпечує збереження незалежності та самостійності кожного окремого судді та всієї судової системи. У зв'язку з цим, можна констатувати той факт, що суддівське самоврядування є важливим та незамінним структурним елементом судової системи України.

Не менш важливу роль у судовій системі відіграють органи судового адміністрування, зокрема, Державна судова адміністрація та її територіальні управління, а також апарати судів. Згідно з ч. 1 ст. 148 Закону «Про судоустрій і статус суддів» Державна судова адміністрація України є органом у системі судової влади, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом [8]. Територіальні управління Державної судової адміністрації функціонують на рівні

областей та місті Києві. Апарати судів утворюються при кожному суді.

Таким чином, органи та структури суддівського адміністрування відіграють у судовій системі роль організатора нормальної роботи судів та суддів, вирішуючи питання фінансування судів, їх матеріально-побутового забезпечення, узагальнення судової статистики та інших питань, пов'язаних із забезпеченням та створенням належних умов для роботи кожного судді.

Останню структурну ланку в судовій системі України займають такі органи, як Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада юстиції, Національна школа суддів та ін. Ці органи, в основному, здійснюють функції, пов'язані із кадровою роботою, із забезпеченням судової системи якісними високопрофесійними суддями, із здійсненням їх підготовки, підвищенням кваліфікації, а також забезпеченням дисципліни.

Закон «Про Вищу раду юстиції» визначає, що Вища рада юстиції є колегіальним, постійно діючим, незалежним органом, відповідальним за формування незалежного високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та у межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність [10]. Даний орган є міжгалузевим органом з особливим статусом.

У 2003 році Перша експертна комісія Міжнародної Асоціації Суддів надала висновок про роль Вищої ради юстиції чи аналогічного органу в організації та управлінні національною судовою системою [11]. У цьому Висновку зазначається, що Вища рада юстиції може бути інструментом зміцнення незалежності судової влади і суддів при виконанні ними своїх обов'язків. Але важливо, щоб Вища рада юстиції чи аналогічний орган суворо дотримувалися автономного статусу чи незалежності від інших органів влади позиції, а також щоб у Вищій раді юстиції більшість складалася з суддів. Ці судді мають обиратися своїми колегами або набувати членства в цьому органі завдяки своїй особливій посаді в судовій системі,

але вони не повинні призначатися урядом чи парламентом [11]. Аналіз положень ст. ст. 9-11 Закону «Про Вищу раду юстиції» показує, що ця вимога виконується не в повній мірі. Хоча більшість членів Вищої ради юстиції (більше 10) дійсно повинна бути суддями або суддями у відставці, трьох з них обирає Верховна Рада України (парламент), що не відповідає Висновку Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів [11]. Тому необхідно на законодавчому рівні привести у відповідність до міжнародних стандартів порядок формування складу Вищої ради юстиції з тим, щоб цей орган сприяв утвердженню незалежності суддів, підвищенню якості здійснення правосуддя, а не вчиняв політичний вплив на суддів.

Отже, наведена структура судової системи України включає в себе не тільки суди всіх ланок та рівнів, але і допоміжні органи та структури. Слід зазначити, що згідно чинним законодавством України до структури судової системи мають входити присяжні та народні засідателі. Однак, наразі відсутній механізм забезпечення їх участі у здійсненні правосуддя в окремих видах судочинства.

Таким чином, структуру судової системи України слід розглядати як цілісну та взаємоузгоджену сукупність її елементів. Стрижнем цієї структури є суди, навколо яких утворюються та функціонують різні органи, які покликані здійснювати та організовувати кадрові, інформаційне, фінансове та інше забезпечення судів, утворюючи умови для їх нормальної та ефективної роботи. Між тим, у законодавчому регулюванні структури судової системи України залишається багато невирішених питань, зокрема, пов'язаних із діяльністю народних засідателів та присяжних та ін. Тому перспективою подальших досліджень повинна стати розробка механізмів залучення зазначених категорій осіб до участі у здійсненні правосуддя, а також удосконалення порядку формування деяких допоміжних органів у структурі судової системи, наприклад, Вищої ради юстиції.

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються складові елементи структури судової системи України; проведено критичний аналіз наукових концепцій стосовно визначення структури судової системи; досліджено положення національного законодавства, що регламентує структуру судової системи; запропоновано авторське бачення структури судової системи України та охарактеризовано її елементи; визначено особливості цієї структури.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Закропивний О. В. Деякі питання територіальної побудови системи судів загальної юрисдикції / О. В. Закропивний // Адвокат. – 2012. – №1(136). – С. 38-41.
3. Конституційне (державне) право зарубіжних країн. Особлива частина: підручник / отв. ред. Б. А. Страшун. – 3-е изд., перегляд. і доп.. – М.: Норма, 2008. – 629 с.
4. Закропивний О. В. Теоретичні основи територіальної побудови судової системи України / О. В. Закропивний // Закон и жизнь. – 2013. – №1. – С. 28-32.
5. Москвич Л. М. Становлення та розвиток судових систем / Л. М. Москвич // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 3. – С. 73-81.
6. Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування / В. І. Андрей-

SUMMARY

In the article the constituent elements of the structure of the judicial system of Ukraine; A critical analysis of scientific concepts concerning the definition of the structure of the judiciary; analyzes the provisions of national law governing the structure of the judiciary; The author vision of the structure of the judicial system of Ukraine and described its elements; The features of this structure.

цев // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – №1. – С. 15-30.

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

8. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 18, № 19-20. – Ст. 132.

9. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

10. Про Вищу Раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.

11. Роль та функції Вищої Ради Юстиції чи аналогічного органу в організації та управлінні національною судовою системою: Висновок Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів від 9-12 листопада 2003 року // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>